

بررسی تحمل به شوری در مرحله رشد گیاهچه‌ای گیاه دارویی کندل (*Dorema ammoniacum*)

عباس صفرنژاد^{*}، علیرضا محمد دوست شیرینی و حسن حمیدی^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۶/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۲/۱۲)

چکیده

کندل (*Dorema ammoniacum*) از جمله گیاهان دارویی است که به دلیل داشتن ترکیبات شیمیایی مختلف، در درمان بیماری‌ها استفاده می‌شود. برای مطالعه تحمل به شوری این گیاه، گیاهچه‌های کندل در شرایط کشت هیدروپونیک تحت تیمارهای مختلف شوری قرار داده شدند. بذرها پس از ضدعفونی در پتری دیش کشت داده و سپس برای جوانه‌زنی تحت شرایط سرمای مرطوب ۴ تا ۵ درجه سلسیوس به مدت ۲۷ روز قرار داده شدند. بذرها جوانه زده به لیوان‌های حاوی محلول غذایی منتقل و پس از طی یک هفته رشد، گیاهچه‌ها به محیط کشت هیدروپونیک تحت شرایط تنش شوری (NaCl) منتقل شدند. آزمایش در قالب طرح کامل تصادفی با ۵ تیمار و ۴ تکرار انجام گرفت. تمامی گیاهان تحت تنش پس از اندازه‌گیری طول ساقه و ریشه، وزن تر و خشک آنها سنجیده شد. هم‌چنین درصد و سرعت جوانه زنی، میزان عناصر سدیم، پتاسیم و کلسیم بعد از ۱۵ روز و میزان پرولین ساقه و ریشه آنها در ۴ مرحله زمانی (بعد از ۱، ۵، ۱۰ و ۱۵ روز) محاسبه گردید. نتایج نشان داد که جوانه‌زنی کندل پس از ۲۷ روز در دمای ۴ تا ۵ درجه سلسیوس آغاز و پس از ۴ هفته درصد جوانه‌زنی ۳۷/۹۴ و سرعت جوانه‌زنی ۰/۶۱۳ بذر در روز بود. گیاه کندل تا غلظت ۲۰۰ میلی‌مول کلرید سدیم تحمل نشان داد. گیاهچه‌های کندل تحت تیمار شوری تفاوت معنی‌داری در شاخص‌های طول ساقه و ریشه، وزن تر و خشک ساقه و ریشه، میزان عناصر و تجمع پرولین نسبت به همدیگر و شاهد نشان دادند.

واژه‌های کلیدی: کندل، هیدروپونیک، گیاهان دارویی، تحمل به شوری

مقدمه

کشورهای اروپایی از آن استفاده می‌شود. گم رزین حاصل از فعالیت ترشحی کندل به گم آمونیاک معروف است که در برونشیت‌های مزمن، تنگی نفس و فراخ شدن موضعی حباب‌های ریوی به‌کار می‌رود (۲). شوری یکی از تنش‌های محیطی و یک مانع اساسی برای تولید محصول زیاد می‌باشد. در کشور ما تنش شوری همواره بر بقا و عملکرد اقتصادی محصولات کشاورزی اثر سوء داشته است (۴). تنش شوری بر ویژگی‌های فیزیولوژی، مورفولوژی،

کندل (*Dorema ammoniacum*) از جمله گیاهان دارویی است که استفاده از آن از قدیم‌الایام در مناطق مختلفی از ایران معمول بوده است. این گیاه علفی پایا به طول ۱ تا ۲ متر از خانواده چتریان (Umbelliferae) است. محل رویش این گیاه خراسان، اصفهان، فارس، یزد، همدان، کرمانشاه، لرستان، سمنان و کرمان می‌باشد (۲). شیره این گیاه تقویت‌کننده، نیرودهنده، قاعده آور و مخصوصاً خلط آور بوده و در بعضی

۱. به ترتیب دانشیار و کارشناس ارشد مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی خراسان رضوی، مشهد.

* : مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: sebre14@yahoo.com

آناتومی، ترکیبات شیمیایی و میزان آب بافت گیاهان مؤثر می‌باشد. میزان این تأثیر به نوع گیاه، ترکیب املاح، بافت و ساختمان خاک و حتی روش آبیاری بستگی دارد. میزان تحمل گیاهان به شوری صفتی ژنتیک است که توسط مجموعه‌ای از ژن‌ها کنترل می‌شود. به همین علت گیاهان مختلف با مکانیسم‌های گوناگون و به‌میزانی متفاوت به شرایط شوری پاسخ می‌دهند (۱۹ و ۲۰).

بعضی از گیاهان شدیداً در اثر شوری خسارت دیده و بعضی دیگر می‌توانند در شرایط شور زنده بمانند (گیاهان متحمل به شوری) و یا حتی از آن سود ببرند (گیاهان شورپسند). مکانیسم تحمل گیاهان به شوری پیچیده است و شامل اثر متقابل بین سنتز مولکولی، فعالیت آنزیمی و انتقال غشایی می‌باشد. در بسیاری از خاک‌های شور، غلظت‌های زیاد یون‌های سدیم و کلرید مشاهده می‌گردد (۱۳).

در شرایط شوری ممکن است از جذب نیترات ممانعت گردد. نتایج آزمایش روی گیاهچه‌های جو نشان داده که یون سولفات و بیشتر از آن یون کلرید باعث ۸۳٪ کاهش در جذب نیترات می‌شود. جذب نیترات در غلظت ۰/۲ میلی مول NaCl و در غلظت‌های بالاتر که گیاه برای رسیدن به حداکثر رشد به مقدار بیشتری نیتروژن نیاز دارد، کاهش یافت. مثلاً در حضور ۵۰ میلی مول NaCl بیشترین رشد در غلظت ۷/۴ میلی مول نیتروژن بوده، ولی در غلظت ۴۰۰ میلی مول NaCl، بیشترین رشد در غلظت ۱۴/۲۸ میلی مول نیتروژن حاصل شد (۱۱). نفوذ سدیم پتانسیل غشا را در هم می‌ریزد و جذب کلر را برای کاهش گرادیان شیمیایی تسهیل می‌کند. علاوه بر این، مقدار زیاد سدیم یک سم برای متابولیسم سلولی است و اثر زیان‌آور بر عملکرد بعضی از آنزیم‌ها دارد (۱۱). ضمن این‌که غلظت‌های زیاد سدیم باعث عدم تعادل اسمزی، به هم‌ریختگی غشا، کاهش رشد، مهار تقسیم و توسعه سلول می‌گردد. هم‌چنین میزان بالای سدیم به کاهش فتوسنتز و تولید انواع اکسیژن واکنش‌پذیر هدایت می‌شود (۸، ۱۱ و ۲۳).

رشد و میزان سدیم، پتاسیم، کلسیم، منیزیم، کلر، فسفر و سولفور در بافت‌های ریشه و ساقه گیاهان *Carthamus tinctoris*

در ترکیبی از چهار محلول غذایی با پتانسیل اسمزی (صفر، ۰/۳- و ۰/۹ مگاپاسکال) القا شده به‌وسیله تیمارهای NaCl و CaCl₂ و سه تیمار ثابت دما (۱۵، ۲۵ و ۳۵ درجه سلسیوس) و چهار غلظت آبسیسیک اسید (صفر، ۱۰، ۵۰، ۱۰۰ میلی گرم در لیتر) اندازه‌گیری شد. گیاهان تحت تنش و شاهد در شرایط دمایی بهینه (۲۵ درجه سلسیوس) رشد داشتند و سرعت‌های رشد بالاتری نسبت به گیاهان توسعه یافته تحت دماهای کم و زیاد (به ترتیب ۱۵ و ۳۵ درجه سلسیوس) حفظ کردند. رشد ریشه و ساقه به وسیله شوری مهارشد، اما اندازه بازدارندگی رشد به دما وابسته بود (۱۴).

در تحقیق حاضر، اثر تنش شوری بر ویژگی‌های مورفولوژی و فیزیولوژی (تغییرات تجمع پروتئین و عناصر سدیم، پتاسیم و کلسیم) در گیاه دارویی کندل (*Dorema ammoniacum*) مورد مطالعه قرار گرفت.

مواد و روش‌ها

ابتدا بذره‌های کندل (توده جمع‌آوری شده از محمدآباد قائن) که از بانک ژن مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی خراسان تهیه شده بود، با استفاده از هیپوکلریت سدیم ۳۰٪ به مدت ۲۰ دقیقه و سپس با آب مقطر استریل شستشو گردید. سپس بذره‌های کشت شده در پتری‌دیش در دمای ۴ تا ۵ درجه سلسیوس به مدت ۲۷ روز قرار گرفتند. بذره‌های جوانه‌زده در فواصل زمانی شمارش شده و درصد جوانه‌زنی با استفاده از فرمول زیر محاسبه گردید:

$$PG = \frac{Ni}{N} \times 100 \quad [1]$$

که:

PG = درصد جوانه‌زنی

Ni = تعداد بذره‌های جوانه‌زده تا روز i

N = تعداد کل بذر

سرعت جوانه‌زنی پس از طی ۴ هفته طبق رابطه زیر محاسبه گردید:

$$[2] \quad \text{سرعت جوانه‌زنی} = \sum \frac{Mi}{D}$$

که در آن M تعداد بذره‌های جوانه‌زده تا روز i و D تعداد روزهای

سپری شده از شروع آزمایش می‌باشد.

به منظور تعیین اثر سطوح مختلف شوری بر گیاه کندل، آزمایشی در مرحله گیاهچه‌ای در قالب طرح کامل تصادفی با چهار تکرار انجام شد. سطوح مختلف شوری در این آزمایش شامل غلظت‌های شاهد (صفر)، ۵۰، ۱۰۰، ۱۵۰ و ۲۰۰ میلی‌مولار NaCl بود که برای تهیه این غلظت‌ها از کلرید سدیم خالص استفاده شد. مقادیر مختلف NaCl برای هر یک از غلظت‌ها به محلول غذایی هویت (Hewitt) اضافه شد (۲۲) و سپس مورد استفاده قرار گرفت. بذرها را در داخل لیوان‌های حاوی محیط کشت هویت جوانه زدند (۲۲). یک هفته پس از کاشت، نمونه‌های حاصل به سطل‌های حاوی محیط کشت هیدروپونیک (آبکشت) با ابعاد ۹×۱۲×۱۲ سانتی‌متر منتقل شدند. برای استقرار گیاهچه‌ها روی سطل، از صفحه یونولیتی که دارای ۲۰ سوراخ بود، استفاده شد. برای اعمال تنش از NaCl خالص که به محلول غذایی هویت اضافه گردیده بود استفاده شد. پس از ۱۵ روز، شاخص‌های رشد از قبیل طول ریشه، طول ساقه، نسبت طول ریشه به ساقه، وزن تر و خشک ریشه و ساقه، نسبت طول خشک ریشه به ساقه و نسبت وزن تر و خشک ریشه و ساقه، نسبت طول خشک ریشه و ساقه به ساقه و نسبت وزن تر و خشک ریشه و ساقه با استفاده از ترازوی دیجیتال با دقت ۰/۰۰۰۱ گرم اندازه‌گیری گردید. میزان پرولین آزاد با روش استفاده شده توسط صفرنژاد و همکاران (۲۲) اندازه‌گیری شد. اندازه‌گیری میزان پرولین اندام هوایی در چهار مرحله زمانی (بعد از ۱، ۵، ۱۰ و ۱۵ روز) پس از کشت انجام گرفت. هم‌چنین غلظت عناصر سدیم، پتاسیم و کلسیم در ریشه و ساقه، با استفاده از دستگاه نورسنج شعله‌ای اندازه‌گیری گردید (۱).

محاسبات آماری پس از تبدیل داده‌ها و با استفاده از نرم‌افزار آماری SAS انجام شد. مقایسه میانگین‌ها با استفاده از آزمون چند دامنه‌ای دانکن بررسی و ترسیم نمودارها با استفاده از نرم‌افزار Excel انجام شد.

نتایج و بحث

جداول ۱ تا ۳ نتایج تجزیه واریانس شاخص‌های رشد، میزان

سدیم، پتاسیم و کلسیم و میزان پرولین گیاهچه‌های کندل را نشان می‌دهند.

نتایج نشان داد که بذرها را در شرایط سرمای مرطوب ۴ تا ۵ درجه سلسیوس، بدون تیمار شوری، پس از ۲۷ روز جوانه‌زنی را آغاز کردند و جوانه‌زنی آنها پس از چهار هفته ۳۷/۹ درصد و سرعت جوانه‌زنی آنها ۰/۶ در روز بود.

در مرحله گیاهچه‌ای، ویژگی‌های طول ساقه، طول ریشه، نسبت طول ریشه به ساقه، وزن خشک ریشه، وزن تر و خشک ساقه، وزن تر ریشه و ساقه، نسبت وزن تر و خشک ریشه به ساقه با افزایش غلظت NaCl کاهش نشان دادند (جدول ۴).

نتایج تجزیه واریانس شاخص‌های رشد در مرحله گیاهچه‌ای نشان داد که طول ساقه، طول ریشه، نسبت طول ریشه به ساقه، نسبت وزن تر ریشه به ساقه و نسبت وزن خشک ریشه به ساقه در سطح احتمال ۵٪ تحت تأثیر سطوح مختلف شوری قرار گرفت (جدول ۱).

مقایسه میانگین شاخص‌های مختلف رشد در مرحله گیاهچه‌ای در سطوح مختلف شوری به صورت معنی‌داری کاهش نشان دادند ($p < 0/05$) (جدول ۴). کاهش رشد گیاهان تحت تنش شوری می‌تواند به دلیل کاهش ذخایر انرژی گیاه باشد (۲۵).

تحقیقات محققین نشان می‌دهد که شوری سبب کاهش رشد و تولید ماده خشک گیاهان می‌شود (۳، ۵ و ۶). می‌توان نتیجه گرفت که اختلال رشدی و از بین رفتن گیاهان می‌تواند به دلیل کاهش تعداد برگ و یا از بین رفتن سطوح فتوسنتز کننده در اثر قرار گرفتن در معرض تنش شوری باشد (۲۵).

نتایج تجزیه واریانس گیاهچه‌های کندل (جدول ۲) نشان داد که تفاوت معنی‌داری بین گیاهچه‌های تحت تنش نسبت به شاهد در میزان سدیم ساقه وجود دارد. مقایسه میانگین داده‌های میزان سدیم ساقه گیاهچه‌های کندل نشان داد که با افزایش غلظت شوری، سدیم ساقه افزایش یافت و بیشترین میزان سدیم ساقه در گیاهچه‌های تحت تنش ۱۵۰ میلی‌مول NaCl اندازه‌گیری شد (جدول ۵). بیشترین میزان سدیم ریشه در

جدول ۱. نتایج تجزیه واریانس داده‌های مربوط به شاخص‌های رشد گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری.

میانگین مربعات											
منابع تغییرات	درجه آزادی	طول ساقه		طول ریشه		نسبت طول ریشه به ساقه		وزن خشک ساقه		نسبت وزن خشک ریشه به ساقه	
		طول ساقه	طول ریشه	نسبت طول ریشه به ساقه	وزن خشک ساقه	نسبت طول ریشه به ساقه	وزن خشک ریشه	نسبت وزن خشک ریشه به ساقه			
تیمار	۴	۶۸۲۰۸**	۳۳۰۸۴۷**	۴/۰۳۳۶**	۰/۰۰۲۹*	۰/۰۰۰۱۹۷*	۰/۰۲۶۶ns	۰/۱۸۹۷*	۰/۰۳۶۳*	۰/۰۸۰۹۷ ns	۰/۰۳۶۳*
خطای آزمایشی	۱۵	۰/۵۳۹	۳/۰۸۱	۰/۱۸۵۲	۰/۰۰۰۶۲	۰/۰۰۰۰۵۹	۰/۰۲۴۰۱۳	۰/۰۴۶۹۹۶	۰/۰۹۰۳۷۶	۰/۰۵۰۱۳۷	۰/۰۹۰۳۷۶

** و ns به ترتیب معنی‌دار در سطوح احتمال ۱٪ و ۵٪ و غیر معنی‌دار.

جدول ۲. نتایج تجزیه واریانس داده‌های مربوط به میزان سدیم، پتاسیم و کلسیم گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری.

میانگین مربعات											
منابع تغییرات	درجه آزادی	سدیم ساقه		سدیم ریشه		نسبت سدیم ساقه به ریشه		پتاسیم ساقه		پتاسیم ریشه	
		سدیم ساقه	سدیم ریشه	نسبت سدیم ساقه به ریشه	پتاسیم ساقه	پتاسیم ریشه	نسبت پتاسیم ساقه به ریشه	کلسیم ساقه	کلسیم ریشه	نسبت کلسیم ساقه به ریشه	
تیمار	۴	۱۳۵۶۰۷۹**	۲۲/۲۱۶**	۸/۱۷۶۹**	۷۴۸/۳۰۷**	۱۹۶/۸۱۲۸**	۱۲۸۵۵/۵۹۹**	۹/۳۴۸۵**	۳/۴۲۰۷**	۱۲۱۴/۰۱۳**	۳/۴۲۰۷**
خطای آزمایشی	۱۵	۰/۷۰۶۴۶	۰/۰۰۸۹۵	۰/۰۰۶۶۳۷	۳/۳۶۹	۰/۱۰۷۵۸۷	۰/۳۱۴۵	۰/۵۶۱۸۵۷	۰/۰۷۱۰۶۴	۱۴۱/۱۵۱	۰/۰۷۱۰۶۴

** معنی‌دار در سطح ۱٪

جدول ۳. نتایج تجزیه واریانس داده‌های مربوط به میزان پرولین گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری.

میانگین مربعات											
منابع تغییرات	درجه آزادی	پرولین ساقه (میکرومول بر گرم وزن تر بافت)		پرولین ریشه (میکرومول بر گرم وزن تر بافت)		نسبت پرولین ساقه به ریشه		پتاسیم ساقه		پتاسیم ریشه	
		پس از ۱ روز	پس از ۵ روز	پس از ۱۰ روز	پس از ۱۵ روز	پس از ۱۰ روز	پس از ۱۵ روز	نسبت پرولین ساقه به ریشه	پتاسیم ساقه	پتاسیم ریشه	نسبت پتاسیم ساقه به ریشه
تیمار	۴	۰/۱۲۲۸**	۰/۱۳۹۶۷**	۰/۱۹۸۶**	۰/۵۵۷۱۳**	۰/۴۳۳**	۰/۳۱۳۲**	۱/۸۶۳۱ns	۲/۱۶۲۸۷	۰/۰۳۷۱۴**	۰/۰۳۱۳۲**
خطای آزمایشی	۱۵	۰/۰۰۶۷	۰/۰۱۰۳۷	۰/۰۰۴۲۶	۰/۰۱۷۳۷۷	۰/۰۴۱۸۰۶	۰/۰۴۸۲۶	۲/۱۶۲۸۷	۰/۰۳۷۱۴**	۰/۰۳۷۱۴**	۰/۰۳۱۳۲**

** و ns به ترتیب معنی‌دار در سطوح احتمال ۱٪ و ۵٪ و غیر معنی‌دار.

جدول ۵. مقایسه میانگین‌های شاخص‌های رشد گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری (در شرایط کشت هیدروپونیک).

غلظت NaCl (میلی مولار)	طول ساقه (سانتی متر)	طول ریشه (سانتی متر)	نسبت طول ریشه به ساقه	وزن خشک ساقه (میلی گرم)	وزن خشک ریشه (میلی گرم)	نسبت وزن خشک ریشه به ساقه	وزن تر ساقه (میلی گرم)	وزن تر ریشه (میلی گرم)	نسبت وزن تر ریشه به ساقه
۰	۸/۵۷۳ a*	۱۹/۳۷۸ a	۲/۳ a	۰/۶۵ a	۰/۱۷ a	۰/۱۹۹ a	۴/۹۵ a	۲/۲۴ a	۰/۳۴۵ a
۵۰	۸/۱۷۳ a	۱۷/۲۳۳ a	۲/۱۱۸ a	۰/۳۸ ab	۰/۱ ab	۰/۱۹۶ a	۳/۸۱ a	۱/۵۷ ab	۰/۳۰۵ ab
۱۰۰	۵/۲۲۵ b	۹/۲۰۸ b	۱/۷۶۲ a	۰/۲۷ ab	۰/۰۵ ab	۰/۱۶ a	۲/۸۷ ab	۰/۱۳ abc	۰/۲۵۶ ab
۱۵۰	۰/۳۳۳ c	۰/۴۰۵ c	۰/۶۰۹ b	۰/۰۲ b	۰/۰۰۲۵ b	۰/۰۲۸ a	۰/۲۸ b	۰/۱۴ bc	۰/۱۲۴ ab
۲۰۰	۰ c	۰ c	۰ b	۰ b	۰ b	۰ a	۰ b	۰ c	۰ b

*در هر ستون، میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند در سطح احتمال ۵٪ اختلاف معنی داری ندارند.

جدول ۵. مقایسه میانگین‌های میزان سدیم، پتاسیم و کلسیم گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری (در شرایط کشت هیدروپونیک).

غلظت NaCl (میلی مولار)	سدیم ساقه (ppm)	سدیم ریشه (ppm)	سدیم ساقه به ریشه	پتاسیم ساقه (ppm)	پتاسیم ریشه (ppm)	پتاسیم ساقه به ریشه	کلسیم ساقه (ppm)	کلسیم ریشه (ppm)	کلسیم ساقه به ریشه
۰	۲/۶۱d*	۱/۳۸d	۱/۹۰۷c	۳۴۰۴۶۵a	۱۶۰۵۸۹a	۲/۵۹d	۳۸۶۶۶a	۲/۲۰۴a	۱/۶۵۸b
۵۰	۱۰/۰۶۱c	۵۹۰۸b	۱/۷۰۴d	۲۲۹۷۸b	۵۶۳۵b	۴/۱۱۸c	۳۰۴۱a	۰/۹۰۸b	۳/۲۷۵b
۱۰۰	۱۱/۲۲۱b	۴۳۸b	۲/۵۶۲b	۱۳۸۹۲c	۱/۴۱۳c	۹/۶۱۲b	۱/۵۶۸b	۰/۱۳c	۴۱/۴۹۶a
۱۵۰	۱۲/۴۲a	۲۴۰۲c	۳/۹۴۱a	۵/۲۹۲d	۰/۰۴۱d	۱۳۰/۴۶۱a	۰/۹۷۹bc	۰/۱۳۱c	۶/۸۲۲b
۲۰۰	۰ c	۰ c	۰ c	۰ c	۰ d	۰ c	۰ c	۰ c	۰ b

*در هر ستون، میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند در سطح احتمال ۵٪ اختلاف معنی داری ندارند.

کلسیم در ساقه گیاه *Carthamus* و به‌مقدار کمتر سدیم را در این اندام گزارش کرده است. وی هم‌چنین گزارش کرد که در این گیاه، نسبت پتاسیم به سدیم در تنش شوری به شدت کاهش می‌یابد و به صورت معنی‌داری نسبت پتاسیم به کلسیم افزایش می‌یابد، که این مسئله به جلوگیری از مسمومیت سدیم و گاهی اوقات به افزایش رشد کمک می‌کند.

غلظت پتاسیم در محیط ریشه در اثر رقابت با سدیم در شرایط شوری کاهش می‌یابد. بسیاری از گیاهان، به‌ویژه گونه‌های دارای تحمل ناچیز به شوری، قابلیت انتخاب پتاسیم را حتی در سطوح زیاد شوری حفظ می‌نمایند و ترجیح می‌دهند پتاسیم بیشتری را نسبت به سدیم در واکنش‌های خود در شرایط تنش کم تا متوسط (تا ۱۰۰ میلی‌مول NaCl) انباشت نمایند (۱۱).

گزارش‌ها نشان می‌دهند که یون کلسیم در آماده‌سازی تحمل به شوری در گیاهان نقش دارد و افزایش کلسیم به محیط کشت از آثار سمی کلرید سدیم می‌کاهد (۱۱ و ۲۱). شوری زیاد منجر به افزایش کلسیم سیتوزولی می‌گردد که از آپوپلاست و بخش‌های درون سلولی منتقل می‌شود. افزایش کلسیم موجب تقویت هدایت سیگنال تنش به‌سمت سازگاری به شوری می‌شود (۲۱). بوهنرت و همکاران (۹) عامل اصلی در بخش‌بندی یون‌ها را ژن‌های کانال‌های آنتی‌پورت سدیم و پتاسیم معرفی نمودند. در هنگام تنش، میزان سدیم افزایش می‌یابد که برای رهایی از سمیت، سعی در خروج و یا فرستادن آن به واکنش‌ها می‌کنند. جذب و بخش‌بندی یون‌ها در گیاهان نه تنها در زمان رشد طبیعی، بلکه برای رشد در شرایط تنش شوری نیز مهم است زیرا تنش شوری سبب اختلال در بخش‌بندی یونی می‌گردد (۹). کریسپیلز و همکاران (۱۰) گزارش کردند که پتاسیم از کاتیون‌های فراوان موجود در گیاهان می‌باشد و نقش مهمی در رشد سلول، حرکات برگ، تروپیسیم، سازش‌های متابولیک، جوانه‌زنی، تنظیم اسمزی و حرکات روزنه‌ای در برابر تنش سدیم دارد. گزارش‌های دیگر توسط ملونی و همکاران (۱۷) نیز نشان داد که افزایش شوری باعث کاهش میزان پتاسیم

گیاهچه‌های کندل در تیمار ۵۰ میلی‌مول NaCl مشاهده شد. اما با افزایش تنش شوری، این میزان در گیاهچه‌های تحت تنش ۱۵۰ میلی‌مول NaCl کاهش پیدا کرد. نتایج تجزیه واریانس داده‌های مربوط به‌میزان نسبت سدیم ساقه به ریشه تحت تنش شوری در مورد گیاهچه‌های کندل نشان داد که تفاوت معنی‌داری در سطح میزان نسبت سدیم ساقه به ریشه دیده می‌شود (جدول ۲). مقایسه میانگین داده‌های مربوط به نسبت سدیم ساقه به ریشه در گیاهچه‌های کندل با افزایش غلظت شوری نیز افزایش یافت (جدول ۵).

میزان پتاسیم ساقه و ریشه در گیاهچه‌های کندل اختلاف معنی‌داری ($p < 0.05$) نسبت به شاهد دارد (جدول ۲ و ۵). مقایسه میانگین داده‌های مربوط به پتاسیم ساقه در گیاهچه‌های کندل نشان داد که پتاسیم ساقه با افزایش غلظت شوری نسبت به شاهد کاهش می‌یابد (جدول ۵). نسبت پتاسیم ساقه به ریشه در گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری نسبت به شاهد تفاوت معنی‌داری نشان داد (جدول ۲). مقایسه میانگین داده‌های مربوط به نسبت پتاسیم ساقه به ریشه در گیاهچه‌های کندل نشان داد که با افزایش غلظت شوری این نسبت در مقایسه با شاهد افزایش می‌یابد (جدول ۵).

میزان کلسیم ساقه با افزایش تنش شوری به صورت معنی‌داری نسبت به شاهد کاهش یافت (جدول ۵). مقایسه میانگین‌ها نیز نشان داد که کلسیم ریشه با افزایش تنش شوری کاهش یافت (جدول ۲ و ۵). اثر شوری بر نسبت کلسیم ساقه به ریشه گیاهچه‌های کندل بیانگر این است که میزان کلسیم ساقه به ریشه با افزایش غلظت شوری نسبت به شاهد اختلاف معنی‌داری ندارد (جدول ۵).

لین و کائو (۱۶) گزارش کردند که میزان سدیم و پتاسیم تحت تنش شوری در برگ‌های گیاه گندم تغییر یافته و سدیم در شرایط شوری افزایش و پتاسیم کاهش می‌یابد. اشرف و عروج (۸) با مطالعه در مورد گیاه *Trachyspermum ammi* L. نشان دادند که افزایش شوری موجب افزایش سدیم و کاهش پتاسیم و کلسیم در ریشه و ساقه می‌شود. گادالا (۱۴) از افزایش

پرویلین ساقه در گیاهچه‌های کندل تحت تنش ۵۰ میلی مول NaCl نسبت به شاهد پس از ۵ روز افزایش نشان داد و این افزایش تا روز دهم بعد از تنش ادامه داشت. اما پس از آن کاهش یافت، به طوری که میزان تجمع پرویلین ساقه در این گیاهچه‌ها نسبت به شاهد کمتر بود. در گیاهچه‌های تحت تنش ۱۰۰ میلی مول NaCl پاسخ به تنش حاکی از افزایش پرویلین در روزهای اولیه تنش داشت که در مقایسه با شاهد، مقدار تجمع پرویلین بیشتر بود. پس از آن، با افزایش زمان تنش، مقدار پرویلین در روزهای پایانی تنش نسبت به شاهد به شدت کاهش نشان داد. میزان تجمع پرویلین در گیاهچه‌های تحت تنش ۱۵۰ میلی مول NaCl در ابتدا زیاد شده ولی در روز دهم پس از تنش کاهش شدیدی نشان داد. اما پس از آن افزایش چشمگیری نسبت به شاهد و سایر گیاهچه‌های تحت تنش داشت (جدول ۶).

مقایسه میانگین داده‌های مربوط به میزان پرویلین ریشه گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری با استفاده از آزمون دانکن در سطح ۰.۵٪ نشان داد که میزان پرویلین ریشه تحت تنش شوری و در مراحل مختلف زمانی برداشت (بعد از ۱، ۵، ۱۰ و ۱۵ روز) اختلاف معنی داری بین گیاهچه‌های تحت تنش با شاهد داشت (جدول ۶). علاوه بر این، میزان پرویلین ریشه در گیاهچه‌های کندل در هر زمان نیز متفاوت بود. میزان تجمع پرویلین ریشه در گیاهچه‌های کندل تحت تنش ۵۰ میلی مول NaCl نسبت به شاهد در روزهای اول بعد از تنش کاهش داشت، ولی در روز پانزدهم افزایش چشمگیری را نشان داد. در گیاهچه‌های کندل، تحت تنش ۱۰۰ میلی مول NaCl نیز در ابتدا کاهش میزان تجمع پرویلین مشاهده شد، ولی بعد از روز پنجم نسبت به شاهد افزایش نشان داد. اما مجدداً نسبت به شاهد کاهش یافت. میزان تجمع پرویلین در گیاهچه‌های کندل، تحت تنش ۱۵۰ میلی مول NaCl بلافاصله بعد از تنش، افزایش سریعی داشت که به تدریج با گذشت زمان، این مقدار نسبت به شاهد کاهش یافت. میزان انباشت پرویلین در گیاهچه‌های کندل با افزایش تنش شوری در مقایسه با شاهد بعد از یک روز افزایش یافت. اما با ادامه تنش شوری، این میزان کاهش یافت (جدول ۶).

ریشه می‌گردد، در حالی که پتاسیم ساقه تغییری نمی‌کند. اردی و تالیسنیک (۱۲) افزایش میزان سدیم و پتاسیم ساقه و ریشه در سورگوم و ذرت را گزارش دادند. کرامر و همکاران (۱۱) گزارش کردند که کلسیم می‌تواند اثرات سمی شوری را در گیاهچه‌های جو کاهش دهد. در سایر گیاهان، مقدار زیاد کلسیم از طریق کاهش جذب سدیم و انتقال آن به ساقه‌ها می‌تواند از سمیت آن بکاهد. در شرایط تنش شوری، کلسیم جذب پتاسیم را خصوصاً با افزایش نسبت پتاسیم به سدیم در بافت بهبود می‌بخشد (۲۴). در شرایط تنش شوری، سطح کلسیم سلول زیاد می‌شود که این اثر تنش شوری را بر رشد گیاه کاهش می‌دهد. در چنین شرایطی، کلسیم به‌عنوان یک پیک ثانویه باعث می‌شود که پروتئین‌های ناقل سدیم، انتقال سدیم و ورودش به واکوئل را سبب شود. گزارش‌ها در مورد جو نیز به این نکته اشاره دارند که کلسیم در شرایط شوری می‌تواند سبب ادامه رشد در گیاه شود (۱۱). نامجو و همکاران (۷) با بررسی دو رقم حساس و مقاوم گندم نشان دادند که در رقم حساس با بیشترین غلظت سدیم و کمترین غلظت پتاسیم، میزان جذب پتاسیم منفی می‌شود و با افزایش غلظت نمک جذب سدیم افزایش معنی داری نشان می‌دهد. این موضوع در رقم حساس بیشتر از مقاوم بود. علاوه بر این، در حضور غلظت‌های مختلف کلسیم، نسبت پتاسیم به کلسیم افزایش می‌یابد که احتمالاً به‌علت آثار مفید کلسیم در پایداری غشا و بهبود میزان جذب انتخابی پتاسیم نسبت به سدیم در هر دو رقم حساس و مقاوم بوده است.

نتایج تجزیه واریانس داده‌های مربوط به پرویلین ساقه گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری در سطح ۱٪ نشان داد که میزان تجمع پرویلین ساقه، تحت تنش شوری، اختلاف معنی داری با شاهد دارد (جدول ۳).

مقایسه میانگین‌های میزان تجمع پرویلین ساقه تحت تنش شوری در چهار مرحله زمانی متفاوت (بعد از ۱، ۵، ۱۰ و ۱۵ روز) نشان داد که افزایش شوری در گیاهچه‌های کندل با افزایش تنش شوری تغییر نشان می‌دهد (جدول ۶). میزان تجمع

جدول ۶. مقایسه میانگین میزان تجمع پروتئین گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری (کشت هیدروپونیک).

غلظت NaCl (میلی مولار)	پروتئین رسنه (میکرومول بر گرم وزن تر بافت)							
	بعد از ۱۵ روز	بعد از ۱۰ روز	بعد از ۵ روز	بعد از ۱ روز	بعد از ۱۵ روز	بعد از ۱۰ روز	بعد از ۵ روز	بعد از ۱ روز
۰	۰/۰۹۸ b	۰/۳۹۵ a	۰/۳۷۵ b	۰/۵۷۶ b	۰/۶۳۵ b	۰/۳۵۲ b	۰/۱۱۵ cd	۰/۳۸ ab*
۵۰	۰/۸۷۱ a	۰/۲۴۲ b	۰/۳۱۵ b	۰/۴۱۹ b	۰/۳۴۹ c	۰/۴۸۱ a	۰/۲۴ bc	۰/۳۰۱ b
۱۰۰	۰/۰۵۵ b	۰/۳۲۴ b	۰/۶۶۷ a	۰/۳۴۸ b	۰/۱ d	۰/۴۸۱ b	۰/۴۹۱ a	۰/۳۷۱ ab
۱۵۰	۰/۰۷۳ b	۰/۰۱۲ b	۰/۳۷۵ b	۰/۹۳ a	۰/۸۹۹ a	۰/۰۱۷ c	۰/۳۰۲ b	۰/۴۴۶ a
۲۰۰	۰ b	۰ b	۰ b	۰ c	۰ d	۰ c	۰ d	۰ c

* در هر ستون، میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند در سطح احتمال ۵٪ اختلاف معنی‌داری ندارند.

ساقه، نسبت طول ریشه به ساقه، وزن تر و خشک، نسبت وزن تر ریشه به ساقه و نسبت وزن خشک ریشه به ساقه) گیاهچه‌های گیاه کندل تحت تنش شوری نسبت به شاهد کاهش نشان دادند.

هم‌چنین در مرحله گیاهچه‌ای، میزان عناصر (سدیم، پتاسیم و کلسیم) ساقه و ریشه تحت تنش شوری تغییرات آشکاری را در گیاه کندل نشان داد. با افزایش شوری، میزان سدیم افزایش ولی سایر عناصر کاهش یافت. علاوه بر این، نسبت‌های سدیم ساقه به ریشه و پتاسیم ساقه به ریشه با افزایش تنش شوری افزایش نشان داد، در صورتی که نسبت کلسیم ساقه به ریشه با افزایش تنش ابتدا افزایش ولی در غلظت ۱۵۰ میلی‌مول NaCl کاهش نشان داد. نتایج به‌دست آمده از سنجش میزان تجمع پرولین ریشه و ساقه نشان داد که در گیاهچه‌های تحت تنش کندل نسبت به شاهد این پاسخ در غلظت‌های زیاد شوری ابتدا سریع و بیشتر بود و سپس به تدریج کاهش یافت، که این میزان در مقایسه با شاهد کمتر بود.

نتایج حاصل از سنجش میزان تجمع پرولین ساقه در گیاهچه‌های کندل تحت تنش شوری نسبت به شاهد نشان داد که میزان تجمع پرولین در شروع تنش به تدریج افزایش و سپس کاهش یافت. البته بجز گیاهچه‌های تحت تنش ۱۵۰ میلی‌مول NaCl که در روز پانزدهم افزایش چشم‌گیری در میزان تجمع پرولین ساقه نشان دادند.

صفرنژاد و همکاران (۲۲) گزارش کردند که تنش شوری موجب افزایش پرولین در ژنوتیپ‌های یونجه می‌شود. آنها گزارش کردند که میزان تجمع پرولین در ژنوتیپ مقاوم به صورت معنی‌داری سریع‌تر و بیشتر از ژنوتیپ‌های حساس اتفاق می‌افتد. در گیاه یونجه، تحت تنش شوری، محتوی پرولین در ریشه به سرعت دو برابر می‌شود، در حالی که در گیاهان حساس به شوری به آهستگی افزایش می‌یابد. کنگ و همکاران (۱۵) گزارش کردند که محتوی پرولین در شرایط شوری در گیاه گندم بهاره افزایش نشان داده است. لین و کائو (۱۶) نیز گزارش کردند که در گیاه برنج تحت تنش شوری، میزان پرولین ریشه‌ها افزایش می‌یابد. موتلو و بزکوک (۱۸) نشان دادند که در گیاه حساس به شوری نسبت به گیاه مقاوم به شوری، در غلظت‌های مختلف شوری، انباشت پرولین بیشتری مشاهده می‌شود و انباشت پرولین را به عنوان یک محافظ بر علیه تنش شوری در گیاه اعلام نموده‌اند. ورسلوس و شارپ (۲۶) علت تجمع پرولین در ریشه‌های ذرت را انتقال پرولین از برگ‌ها به رأس ریشه گزارش کرده‌اند که ABA نقش مهمی در تنظیم انتقال پرولین به رأس ریشه دارد.

نتیجه‌گیری

تحمل به شوری گیاهچه‌های کندل تا غلظت ۲۰۰ میلی‌مولار کلرید سدیم بود و تعدادی گیاهچه در آن سطح باقی ماندند. علاوه بر این، کلیه شاخص‌های رشد (شامل طول ریشه، طول

منابع مورد استفاده

۱. آخوندی، م.، ع. صفرنژاد و م. لاهوتی. ۱۳۸۵. اثر تنش خشکی بر تجمع پرولین و تغییرات عناصر در یونجه‌های یزدی، نیکشهری و رنجر (*Medicago sativa L.*). مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی ۱: ۱۶۵-۱۷۴.
۲. زرگری، ع. ۱۳۷۱. گیاهان دارویی. جلد دوم، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم، ۹۴۲ ص.
۳. سلامی، م.، ر. ع. صفرنژاد و ح. حمیدی. ۱۳۸۴. اثر تنش شوری بر خصوصیات مورفولوژی زیره سبز و سنبل الطیب. پژوهش و سازندگی (منابع طبیعی) ۷۲(۳): ۷۷-۸۴.
۴. صفایی، ل.، ح. زینلی و ب. مجد نصیری. ۱۳۸۴. تأثیر تنش شوری بر جوانه زنی بذر رازیانه (*Foeniculum vulgare Mill.*). مجله پژوهش در کشاورزی ۱(۲): ۶۳-۶۹.

۵. صفرنژاد، ع.، ع. صدر و ح. حمیدی. ۱۳۸۶ا. اثر تنش شوری بر خصوصیات مورفولوژی سیاهدانه (*Nigella sativa*). فصل‌نامه علمی- پژوهشی ژنتیک و اصلاح گیاهان مرتعی و جنگلی ایران ۱۵(۱): ۷۵-۸۴.
۶. صفرنژاد، ع.، م. ر. سلامی و ح. حمیدی. ۱۳۸۶ب. بررسی خصوصیات مورفولوژی گیاهان دارویی اسفزه (*Plantago ovata*) و (*Plantago psyllium*) در برابر تنش شوری. مجله پژوهش و سازندگی (منابع طبیعی) ۷۵: ۱۵۲-۱۶۰.
۷. نامجو، س.، ع. مراد شاهی و ب. خلدبرین. ۱۳۸۲. مقایسه پاسخ‌های فیزیولوژیک ارقام مقاوم و حساس گندم (*Triticum sativum*) به تنش شوری. مجموعه چکیده مقالات یازدهمین کنفرانس زیست‌شناسی ایران، دانشگاه ارومیه، صفحه ۲۳۷.
8. Ashraf, M. and A. Orooj. 2006. Salt stress effects on growth, ion accumulation and seed oil concentration in an arid zone traditional medicinal plant ajwain (*Trachyspermum ammi* [L.] Sprague). *J. Arid Environ.* 64(2): 209-220.
9. Bohnert, H. J., D. E. Nelson and R. G. Jensen. 1995. Adaptations to environmental stresses. *The Plant Cell* 7(7): 1099-1111.
10. Chrispeels, M. J., N. M. Crawford and J. I. Schroeder. 1999. Proteins for transport of water and mineral nutrients across the membranes of plant cells. *The Plant Cell* 11: 661-675.
11. Cramer, G. R., E. Epstein and A. Lauchli. 1990. Effects of sodium, potassium and calcium on salt-stressed barley. I. Growth analysis. *Physiol. Plantarum* 80(1): 83-88.
12. Erdei, L. and E. Taleisnik. 1993. Changes in water relation parameters under osmotic and salt stresses in maize and sorghum. *Physiol. Plantarum* 89(2): 381-387.
13. Epstein, E. and D. W. Rains. 1987. Advances in salt tolerance. *Plant and Soil* 99: 17-29.
14. Gadallah, M. A. A. 1996. Abscisic acid, temperature and salinity interactions on growth and some mineral elements in *Carthamus* plants. *Plant Growth Regulation* 20: 225-236.
15. Kong, Y., G. Zhou and Y. Wang. 2001. Physiological characteristics and alternative respiratory pathway under salt stress in two wheat cultivars differing in salt tolerance. *Russian J. Plant Physiol.* 48(5): 595-600.
16. Lin, C. C. and C. H. Kao. 1996. Proline accumulation is associated with inhibition of rice seedling root growth caused by NaCl. *Plant Sci.* 114: 121-128.
17. Meloni, D. A., M. A. Oliva, H. A. Ruize and C. A. Martinez. 2001. Contribution of proline and inorganic solutes to osmotic adjustment in cotton under salt stress. *Plant Nutr.* 21(3): 599-612.
18. Mutlu, F. and S. Bozcuk. 2005. Effects of salinity on the contents of polyamines and some other compounds in sunflower plants differing in salt tolerance. *Russian J. Plant Physiol.* 52(1): 29-34.
19. Niu, X., J. K. Zhu, M. L. Narasimhan, R. A. Bressan and P. M. Hasegawa. 1993. Plasma-membrane H⁺-ATP_{ase} gene expression is regulated by NaCl in cells of the halophyte, *Atriplex nummularia* L. *Planta* 190(4): 433-438.
20. Niu, X., R. A. Bressan, P. M. Hasegawa and J. M. Pardo. 1995. Ion homeostasis in NaCl stress environments. *Plant Physiol.* 109: 735-742.
21. Parida, A. K. and A. B. Das. 2005. Salt tolerance and salinity effects on plants: A review. *Ecotoxicol. and Environ. Safety* 60: 324-349.
22. Safarnejad, A., H. A. Colin, K. D. Bruce and T. McNeily. 1996. Characterization of alfalfa following *in vitro* selection for salt tolerance. *Euphatica* 92: 55-61.
23. Shalhevet, J. 1993. Plant under salt and water stress. PP. 133-155. *In: Fowden, L., T. Mansfield and J. Stodard* (Eds.), *Plant Adaption to Environmental Stress*, Chapman and Hall.
24. Sharp, R. E. and M. E. LeNoble. 2002. ABA, ethylene and the control of shoot and root growth under water stress. *J. Experim. Bot.* 53(366): 33-37.
25. Shannon, M. C. 1986. Breeding selection in plants for salt tolerance. PP. 231-252. *In: Staples, R. C. and G. H. Toenniessen* (Eds.), *Salinity Tolerance in Plants*, John Wiley and Sons, N. Y.
26. Verslues, P. E. and R. E. Sharp. 1999. Proline accumulation in maize (*Zea mays* L.) primary roots at low water potentials. II. Metabolic source of increased proline desposition in the elongation zone. *Plant Physiol.* 119(4): 1349-1360.

Filename: 1-k-safarnejad-M.doc
Directory: C:\Documents and Settings\soilless.SOILLESS-AA55F9\My Documents
Template: C:\Documents and Settings\soilless.SOILLESS-AA55F9\Application
Data\Microsoft\Templates\Normal.dotm
Title: بررسی آزمایشگاهی بیماری زایی قارچ Viegas Verticillium lecanii (Zimm)
Subject:
Author: arad
Keywords:
Comments:
Creation Date: 5/11/2011 11:41:00 AM
Change Number: 23
Last Saved On: 8/3/2003 10:14:00 AM
Last Saved By: soilless
Total Editing Time: 362 Minutes
Last Printed On: 8/3/2003 10:16:00 AM
As of Last Complete Printing
Number of Pages: 10
Number of Words: 3,421 (approx.)
Number of Characters: 19,504 (approx.)